

Posmatranje mišljenja kao duhovno začeće

Steffen Hartmann

*... ili zmija, koja sebe ujeda za rep. Ovaj tekst hoće da vodi do određene duhovne dimenzije posmatranja mišljenja. Dimenzije, koja može da se otvori jednom višegodišnjem, intenzivnom vežbajućem ophodenju sa mišljenjem i njegovim posmatranjem. Mišljenje postaje oko, koje pogleda sâmo sebe i u ovom pogledavanju se novo stvori. – Neuobičajenu duhovno-istorijsku uporednu veličinu za ovaj poduhvat prikazuje do danas **Filozofija slobode** Rudolfa Štajnera. Iz tog razloga su pojedini citati iz ovog dela upleteni u tekst koji je pred čitaocem.*

Osnovni fenomen, koji valja otkriti, glasi: Mišljenje može *kroz sebe sâmo* da bude dohvaćeno i shvaćeno. Sve ostalo ne može nikada kroz sebe sâmo, već jedino kroz mišljenje da bude shvaćeno. Mišljenje je prema svom biću samoodnosno, samotransparentno, za sebe sâmo razborito.

Na sve pada svetlost mišljenja. Svetlost, koja osvetjava, uspostavlja povezanosti, pokazuje poretku, zakone čini vidljivim i prozirnim. U običnom stavu mi posmatramo stvari sveta i razmišljamo o njima; ali po pravilu mi ne posmatramo naše mišljenje; ono ide zajedno osvetljavajući, usmerava svoj zrak svetlosti ali ne posmatrajući sebe sâmo. „To je osobita priroda mišljenja, da taj ko misli zaboravlja na mišljenje, za vreme dok ga izvodi. Ne zanima ga mišljenje, već predmet mišljenja, koji on posmatra. Prvo posmatranje koje činimo o mišljenju je dakle to, da je mišljenje neposmatrani (neopaženi) element našeg običnog duhovnog života.“ To je klasična formulacija Rudolfa Štajnera u trećem poglavlju njegove *Filozofije slobode*.

Kroz jedan unutrašnji zamah ja mogu svetlost mišljenja da upravim i na sâmo mišljenje. Ja mogu da posmatram mišljenje, i doduše naknadno. „Nikada ne mogu da posmatram svoje sadašnje mišljenje; već samo iskustva, koja sam imao o mom procesu mišljenja, mogu posle da učinim objektom mišljenja.“ I: „Mi moramo odlučno početi da mislimo, da bismo zatim posmatranjem onoga što smo učinili, saznali šta je mišljenje.“

U obe poslednje rečenice opisuje Rudolf Štajner metodski dvokorak: *Prvo* misliti, tj. učiniti aktuelna iskustva mišljenja. I *zatim*, naknadno, ova od sada prošla iskustva mišljenja posmatrati. Ovo kasnije (naknadno) posmatranje prirodno nije samo neko puko ponovno mišljenje onoga što je izvorno mišljeno, takođe ne ni dalje mišljenje onoga što je izvorno mišljeno. Pa ipak, šta sadrži tada konkretno posmatranje prošlog akta mišljenja? Na čega paziti, kuda tačno usmeriti pažnju?

Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, mora se razjasniti sledeće. Razmišljanje o nekoj stvari (u svakidašnjici i u naukama) služi tome, da se ova stvar – predmet mišljenja – shvati. *Mišljenje o cilja na razjašnjenje* dotičnog predmeta mišljenja. Posmatranje mišljenja ne može *ovo* razjašnjenje da ima za sadržaj po drugi put. To ne bi imalo

nikakav smisao, i nikakav saznajni napredak. Posmatranje mišljenja cilja na nešto drugo: ono cilja na razjašnjavajuće opisivanje prirode sâmog mišljenja. Kroz posmatranje mišljenja posmatrač otkriva nešto o prirodi svog mišljenja, što mu pre toga nije bilo svesno, tačnije: nije bilo svesno u posmatranju.

„Za svakog pak, ko ima sposobnost, da posmatra mišljenje – a uz dobru volju ima je svaki normalno organizovan čovek – ovo posmatranje je najvažnije, koje on može da učini.“ Čini mi se važnim da primetim, da Rudolf Štajner u ovoj rečenici ne govori o tome, da je posmatranje mišljenja „najvažniji“ *doživljaj*, koji se može imati, možda čak najintenzivniji i najspektakularniji doživljaj. Ne radi se o tome. Radi se mnogo više o „najvažnijem“ *posmatranju*, koje se može učiniti, i ovo razlikovanje je bitno, jer inače mogu nastati pogrešna očekivanja prema posmatranju mišljenja. Rudolf Štajner daje takođe razlog za svoju tvrdnju: „Jer on posmatra nešto, što stvara on sâm; pred njim nije najpre neki strani predmet, nego njegova vlastita delatnost. On zna, kako nastaje to što posmatra. On prozire odnose i veze. Dobijena je čvrsta tačka, iz koje se uz opravdanu nadu može tražiti objašnjenje ostalih pojava u svetu.“

Mislilac, koji posmatra svoje mišljenje, vidi sebe naspram jednog predmeta, u čijem nastajanju on neposredno učestvuje ili je učestvovao. Posmatrač poznaje poreklo i tok postanka predmeta posmatranja u ovom slučaju sasvim intimno; jer je on bio tu prvo bitno i dajući poreklo. Time je „dobijena čvrsta tačka“, kako piše Rudolf Štajner, na koju se može osloniti saznavanje – takođe saznavanje svih ostalih pojava sveta.

Iskustvo mišljenja i posmatranje mišljenja se moraju razlikovati kako pojmovno tako i saznajno-praktično. Iskustva u mišljenju donose nešto o predmetu ili dotičnoj temi mišljenja u iskustvo. I ukoliko su neposredna iskustva mišljenja čistija i intenzivnija, opsežnija i zasićenija, utoliko bolje. Tada postoji neki 'materijal', koji se može posmatrati. Ovaj 'materijal' se sastoji s jedne strane od pojmoveva i ideja, koje ja dohvatom odn. koje sam dohvatio (sadržaji mišljenja), s druge strane pak *takođe* od iskustava kretanja mišljenja i naprezanja mišljenja (delatnost mišljenja), koje sam učinio.

Posmatranje mišljenja bi trebalo da bude po mogućnosti diferencirano opisivanje prvo bitno dobijenog 'materijala'. U posmatrajućem pogledu unatrag može ovaj iskustveni materijal biti sagledan u svojim bitnim obeležjima, mogu biti otkrivene nadređene zakonitosti prirode mišljenja. Posmatranje mišljenja se usmerava dakle na to, što se nalazi u osnovi svih iskustava mišljenja odn. što je karakteristično za *mišljenje*.

Već gornje razlikovanje sadržaja mišljenja i delatnosti mišljenja je prvi rezultat posmatranja mišljenja, pošto iskustva mišljenja, pri tačnijem razmatranju, pokazuju oba ova elementa. Neko dalje elementarno otkriće (posmatranje) je, što ja uopšte imam sposobnost, da se setim prošlih aktova mišljenja i da ih počevši od sećanja posmatrajući opišem. Ova sposobnost je klica za nešto, što bi se, opsežno izgrađeno, moglo nazvati sećanje duha. I konačno pripada kolu elementarnih i temeljnih posmatranja mišljenja to, da je mišljenje „neposmatrani (neopaženi) element našeg običnog duhovnog života“,

kako piše Rudolf Štajner. Da, i što to predstavlja neko 'izuzetno stanje' našeg duha, ako mi počnemo da posmatramo naše mišljenje.

Primer za vežbanje: Za praktično vežbanje mišljenja i njegovog posmatranja ja ovde biram temu Postojanje i Ništavilo. Mi stavljamo pred nas tu prasuprotnost Postojanja i Ništavila. To je najveća moguća suprotnost, koja se dâ zamisliti: ovde sve obuhvatajuće Postojanje, tamo sve negirajuće Ništavilo. Ja sad pristupam Postojanju, hoću da pokušam, da Postojanje promislim diferenciranije. Brzo će mi biti jasno, da Postojanje kao takvo ne može da znači ovo ili ono Postojeće; jer Postojanje obuhvata sve određeno Postojeće. Za pojedinačno Postojeće (sto, ptica, čovek etc.) mogu se navesti konkretna određenja, koja pripadaju ovom Postojećem. Takva konkretna određenja mi ne možemo da pripisemo čistom Postojanju, inače to ne bi bilo čisto Postojanje, nego već određeno Postojeće. Mi možemo da zadržimo samo jedno određenje tog čistog Postojanja, naime to, da je ono sasvim bez određenja. Ovo čisto Postojanje bez određenja se pak isto tako dobro može prepoznati kao Ništavilo, tako da nam se kod konsekventnog mišljenja čisto Postojanje okreće u čisto Ništavilo. Čisto ili apsolutno Ništavilo opet ne nosi po sebi takođe nikakva sadržinska određenja. Ono nije negacija ovog ili onog, već upravo svega. Apsolutno Ništavilo je dakle isto tako slobodno od svih konkrenih određenja, ono je potpuno bez određenja. Postojanje i Ništavilo su time jedno isto. Postojanje i Ništavilo – ta prasuprotnost – bez ostatka se podudaraju. Oni su nešto čisto Neodređeno.

Ja se zaustavljam. – Meni se ne radi o tome, da suprotnost Postojanja i Ništavila iscrpno obradim ili čak da na tome zasnujem čitavu filozofiju (kao što je to učinio Hegel). Meni se radi o tome, da načinim aktuelna iskustva mišljenja odn. da čitaoca ovde podstaknem na takva. Hteo bih sad u drugom koraku, posmatrajući da opišem mišljenje o Postojanju i Ništavilu. Ja gledam natrag i utvrđujem kao prvo: Ja sam odabrao jednu temu (suprotnost Postojanja i Ništavila). Zatim sam počeo, da proširujem temu, polazeći od pojma Postojanja, da je promišljam. Pomoću razlikovanja Postojanja i Postojećeg tok misli je dobio svoj dalji pravac. Ja posmatram, da ovo razlikovanje nije poteklo iz moje lične samovolje, već da je ono objektivno, da se može doživeti kao logički osnovano. Nakon toga je došao iznenadujući momenat, u kome sam morao da uvidim, da su Postojanje i Ništavilo jedno isto. Pojam Postojanja se na osnovu svog sadržaja (odn. nedostatka sadržaja) okrenuo u taj (pojam) Ništavila. Ja sam takoreći bio posmatrač kretanja pojma; kretanja pojma, koje je bilo doživljeno kroz sebe sâmo kao misaono nužno.

Kroz ovo opisano karakterisanje mog vlastitog prošlog toka mišljenja dolazim ja na dalja posmatranja mog mišljenja. Ja primećujem, da sam aktivno proizveo ceo tok misli. Ja sam kroz ovu aktivnost prema mogućnosti isključio i odbio druge misli, koje ne pripadaju temi (smetajuće nenadane pomisli). Ja vidim, da sam se koncentrisao, da sam se misleći napregnuo. Ja sad takođe vidim, da je tek ovo naprezanje mišljenja učinilo opažljivim misli o Postojanju i Ništavilu – kao kroz sebe sâme zasnovane misli. Biva jasno, da bez mog naprezanja mišljenja ja nikada ne bih imao neko opažanje ovih misli. I ja podsećam na kratak momenat evidencije [očiglednost], primera radi kod

razlikovanja Postojanja i Postojećeg ili kod podudaranja Postojanja i Ništavila. Ovaj oduševljavajući doživljaj: ja sada prozirem nešto.

Kroz ovo posmatranje, koje vršim sasvim empirijski na mom vlastitom toku mišljenja, meni postaje sve jasnije, da sâmo mišljenje može da se gleda kao jedan fenomen. Šta ja tu gledam, je još nešto drugo nego odabrani sadržaji misli. Izgleda mi kao da je to sâmo biće mišljenja, koje ja učim ovde da gledam kroz pojedinačne sadržaje misli. Sadržaji misli (u ovom slučaju Postojanje i Ništavilo), sa kojima i na kojima ja vršim posmatranje mišljenja, su u izvesnom smislu proizvoljni. Oni su materijal za vežbanje. Kroz sistematično i ponovljeno vežbanje ovde skiciranog toka ja lagano učim, da izvršim posmatranje mišljenja kao svestan unutrašnji zahvat. Time izgrađujem jednu sposobnost, koju dalje hoću da opštem i istražim u onome što sledi.

Hteo bih da dosadašnji tok misli još jednom pogledam sa nekog drugog vidikovca. Moglo bi se kvalitativno karakteršuti govoriti o dve struje ili osnovne geste mišljenja. Jedna struja je *mišljenje koje proizvodi* pojmove i ideje u svesti. Ova struja mišljenja se odnosi aktivno, stvarajući, producirajući; ona se pojavljuje kao *muška* osnovna gesta. Ova osnovna gesta nalazi se kao neposredno iskustvo mišljenja pred svakim, ko misli, bez obzira da li se on s time posmatrajući bavi ili ne.

Druga struja mišljenja je najpre skrivena, postoji samo prema mogućnosti. Ona se pokazuje tek u 'izuzetnom stanju'. Ona je to njegovo sopstveno činjenje u naknadno *posmatrajućem mišljenju*. Ovo mišljenje se odnosi – na osnovi najviše delatnosti – pasivno, preuzimajući, sećajući; pojavljuje se kao *ženska* osnovna gesta. Ova ženska gesta mišljenja vodi do svesnog posmatranja mišljenja.

To (žensko) posmatranje tog izvorno (muško) proizvedenog mišljenja vodi u 'izuzetnom stanju' do svesno izvršenog spajanja obe struje mišljenja. Proizvod ovog spajanja je samosaznanje mišljenja. Mišljenje saznaće sebe sâmo, time što posmatranja, koja čini na sâmom sebi, misleći dalje prerađuje. U samosaznanju mišljenja se otkrivaju momenti zakonitosti prirode mišljenja:

- a) Mišljenje je *delatnost koja proizvodi* pojmove i ideje u svesti. (momenat delatnosti)
- b) Sadržaji mišljenja – pojmovi i ideje – određuju i *zasnivaju sebe sâmi*. (momenat samozasnivanja ili neophodnost mišljenja)
- c) Ja *prozirem* u mišljenju bez ostatka ove samo-zasnovane, misaono-neophodne sadržaje. (momenat evidencije)

To što je dato pod a) do c) prikazuje *idejni* rezultat saznanja mišljenja koje počiva na posmatranju (introspektivna empirija). Ipak, tako bih želeo da pitam, ako se ovde stvarno nalazi spajanje dve struje mišljenja, jedan duhovni akt začeća, tada se ipak neće *potvrditi* 'samo' idejna zakonitost – već će takođe biti začeto nešto *realno* duhovno, ili? I ako da, šta će ovde biti *začeto*?

U prirodnom aktu začeća spajaju se muški i ženski pol. Iz toga nastaje na fizičko-organskom putu jedan embrion. Kod ljudi se ovde (u suprotnosti sa životinjama) mogu razlikovati dve snage delotvornosti: čisti polni nagon i ljubav između dvoje ljudi, koja

može da se poveže sa polnim nagonom, ali ne mora. Ljudski polni akt može biti neko čisto nagonsko (životinjsko) dešavanje; ali on može pak da bude impulsiran i od snaga ljubavi i predanosti. U poslednjem slučaju ulivaju se u začeće 'niže' i 'više' snage delotvornosti.

Razmotrimo odavde posmatranje mišljenja odn. spajanje dve osnovne geste mišljenja u saznanju bića mišljenja. Pošto se kod ovog saznanja radi o *čisto duhovnom* procesu začeća, otpadaju sve animalne nagonske kao i telesno funkcionalne snage. Obe struje mišljenja, napred tekuća muška kao i ta preuzimajuća pasivna ženska, počivaju na čovekovoj potpuno svesnoj slobodnoj delatnosti. Ovde ne postoji nikakvi fizičko-organski ili hormonalni procesi etc., koji se jednostavno dešavaju. Sve mora misleći čovek da izvrši u svetlosnoj jasnoći i razboritosti. Dakle radi se o nekom začeću iz svesnosti i slobode. (Mozak nikako ne dolazi u obzir kao producent ovog začeća duha, prvo jer se *u sâmom mozgu* na anatomskim i neuronским putevima ne može pronaći posmatranje mišljenja. I drugo, pošto se *unutar* posmatranja mišljenja ne pokazuju bilo kakvi moždani procesi, takođe ni najmanja upućivanja, koja bi dopustila zaključivanje o radu fizičkih moždanih procesa. Mozak kao producent posmatranja mišljenja mora dakle kao neodrživa, ni sa čim podržana špekulacija da bude napušten.)

Pa ipak je to neki proces, koji se ne odigrava samo u glavi. Pored mišljenja se u velikoj meri pita i čovekova volja. Svaki pojedinačni korak mišljenja i posmatranja mora svesno sa htenjem da bude izvršen. To je snažno dešavanje, koje se u povratnom udaru može primetiti do fizičke iscrpljenosti. Takođe i osećanje uigrava u ovo začeće duha. Učiti prozirati biće mišljenja kao delatnost, zakonski red i svetu jasnoću – to je takođe doživljaj osećânja. Može se pojaviti osećanje čiste predanosti biću mišljenja. Ovo osećajuće uronjavanje u biće mišljenja moglo bi se opisati kao čisto duhovno delovanje ljubavi, koja traži saznanje zbog sebe sâme. Nagovešteno delovanje ljubavi biva razvijeno od tog ko traži saznanje mišljenja; radi se utoliko o jednom posebnom osećânju, naime o osećânju, koje je stvoreno kroz svest i interesovanje. Neko osećanje 'više vrste', koje odlučujuće učestvuje u začeću duha, o kome je ovde reč.

Takođe bi se moglo pitati: Kakvo dejstvo ima postizanje saznanja bića mišljenja na moje sopstveno buduće mišljenje? Preobražava li se svesnost i delatnost tog mišljenja kroz ovo saznanje? Ima li posmatranje mišljenja kao duhovno začeće realne razvojne konsekvence za mene? Kako se kroz to dalje razvija moja sposobnost mišljenja?

Iskustvo pokazuje, da saznanje zakonitosti mišljenja omogućuje to, da se u *aktuuelnom procesu mišljenja* pojačano obrati pažnja na momente delatnosti ili proizvođenja, samoodređenja ili neophodnosti mišljenja, kao i prozirnosti i evidencije. Time ja razvijam aktuelnu svesnost mišljenja (prisutnost duha), koja vodi naviše preko stepena svesnosti 'normalnog' čistog mišljenja. Ja učim da mislim, i doduše u svesti tih zakonitosti mišljenja. To znači, ja dobijam u aktuelnom izvornom procesu mišljenja određene 'stvari', koje su mi ranije bile nesvesne. Ja prodirem doživljjavajući u duboku strukturu mišljenja. Neko takvo mišljenje dobija povećavajuće meditativni karakter.

„Ko posmatra mišljenje, živi u toku posmatranja neposredno u duhovnom tkanju bića, koje je nošeno samim sobom. Štaviše, može se reći, ko hoće da shvati bit duhovnog u obliku u kome se *najpre* nudi čoveku, može to na osnovu mišljenja koje se temelji na samom sebi. ... *Intuicija* je svesno doživljavanje nekog čisto duhovnog sadržaja, koji protiče potpuno u duhovnom. Jedino kroz intuiciju se može uhvatiti suštastvo mišljenja.“ Rudolf Štajner ukazuje sa ovim rečenicama na mišljenje koje kroz posmatranje sâmog sebe dospeva do produbljenog (intuitivnog) saznanja svog bića. Može da iritira u prvoj rečenici, što ona budi privid, Rudolf Štajner govori ovde o nekom posmatranju trenutnog mišljenja, koje je on ipak pre kategorički isključio. I dalje se postavlja pitanje, šta konkretno znači „duhovno tkanje bića, koje je nošeno samim sobom“?

Ja pojašnjavam sebi: Sve prvobitno mišljenje počiva bez ostatka na delatnosti onog ko misli, ono proizlazi iz nje. Svako posmatranje ovog izvornog (prvobitnog) mišljenja počiva isto tako bez ostatka na delatnosti tog ko posmatra. To ipak znači drugim rečima, moja aktuelna delatnost mišljenja zapošljava se posmatrajući i opisujući sa vlastitim ranijim načinima ispoljavanja svog sopstva. Pojmovni sadržaji deluju iz ove perspektive kao medijum ili 'supstanca', u kojoj se pojavljuje i razvija mišljenje kao delatnost.

Sadašnje biće (biće ovde shvaćeno u smislu *bića* – kao kretanja, kao glagola) mišljenja se usmerava na svoja vlastita prošla pojavlivanja, posmatrajući i opisujući ih, dohvatajući i shvatajući ih, i time polako sebe sâmo prožimajući saznaje. Posmatranje mišljenja – to pokazuje iskustvo – prelazi prema toj stvari u saznavanje mišljenja, kod koga ja ne opisujem posmatrajući samo prošlo mišljenje, već moje posmatrajuće opisivanje štaviše počinje da reflektuje, to znači u svom značenju i domašaju pokušava da prozire. Ja takoreći meni polažem račun o mom sopstvenom posmatrajućem delanju.

Čitav ovaj proces može se doživeti kao konkretno „tkanje bića“; kao neko tkanje bića mišljenja u sebi sâmom. (Forme pojavlivanja, takođe te prošle, pripadaju uz to biću kao nekoj celosti, u njima se ono iživelo, imalo svoju 'biografiju', kroz koju je ono tek stvarno biće.) Ovo „tkanje bića“ nosi sebe sâmo; jer se za ovo dešavanje ne može pronaći (videti) nikakva druga osnova, nikakav drugi nosač, nego ovo dešavanje sâmo. Ovo „tkanje bića“ je dalje čisti svesni akt, intuicija, bez ikakvog fizičko-čulnog sadržaja ili drugih primesa, ukoliko je ono čisto *duhovno*.

Čini mi se kao važno pojmovno utvrđivanje, koje takođe može rešiti terminološke probleme, da se posmatranje i saznanje mišljenja svaki put pojavljuju kao *aktuuelni doživljaji*. Posmatranje mišljenja se doduše usmerava na prošlo, ali je sâmo uvek sadašnje. Zavisno od toga, kako akcentiram moj način posmatranja, ja mogu da naglasim prošli karakter posmatranja mišljenja (to, na čega se ono usmerava), ili pak da uočim sadašnji tok samog ovog posmatranja. Poslednje je odlučujuće, ako mi se ne radi samo o posvedočenom, nego o sâmom začetom.

Ovo začeće je mistični događaj. Postoji jedna tačka u duhovnom razvoju, gde mislilac mora da postane *mistik*, da bi otišao dalje. Ipak ova mistika počiva na razboritoj jasnoći

misli i slobodnom upošljavanju volje. Nju ne treba pobrkati (zameniti) sa maglovitom osećajnom mistikom ili vizionarskim gledanjima.

Idejni rezultati posmatranja mišljenja nalaze se zasnovani u strukturi bića mišljenja – oni mogu biti otkriveni. *Realni* rezultat posmatranja mišljenja – plod – nalazi se u individualnom Ja-razvoju pojedinca – on mora biti proživljen. Šta biva začeto, pitao sam gore (u tekstu). Ja sad mogu (nadam se donekle shvatljivo) da kažem: Događa se duhovna samooplodnja, što vodi do neke nove, duhovne stvarnosti vlastitog Ja, koja pre toga nije egzistirala.

Mišljenje, njegovo posmatranje, i misaona (misleća) obrada ovog posmatranja, *omogućuju* dakle, tako viđeno, dalji razvoj ljudskog Ja. Već kod naivnih i izvornih iskustava mišljenja uvek je takođe zajedno sadržano neko Ja-iskustvo. Ja znam, *da sam to ja*, ko misli. Ja znam, *šta ja mislim*. I ja naknadno mogu da opišem, *kako sam ja mislio*. Samosaznanje mišljenja je time takođe neki Ja-proces, neki proces, koji Ja zahteva i menja. U saznanju mišljenja biva jasno od jedne određene tačke, da Ja živi u mišljenju, dovodi ga do pojavljivanja i u njemu razvija sâmo sebe. Ako se saznanje mišljenja sprovede tako intenzivno i egzistencijalno, da dođe do nekog duhovnog začeća, Ja stupa u novu dimenziju svoje egzistencije.

Konsekvenca ovog Ja-razvoja je postizanje nove sposobnosti duhovnog opažanja u opsegu mišljenja. Rudolf Štajner opisuje ovu sposobnost duhovnog opažanja u *Filozofiji slobode* još veoma uopšteno: „Jer, mada je *s jedne strane* intuitivno doživljeno mišljenje aktivan proces koji se izvršava u čovekovom duhu, ono je *s druge strane* ujedno duhovno opažanje uhvaćeno bez čulnog organa. To je opažanje, u kome je taj što opaža i sâm aktivan, to je samoučešće koje se istovremeno opaža. U intuitivno doživljenom mišljenju čovek je premešten u duhovni svet i kao neko ko opaža. Šta njemu u tom svetu kroz opažanje dolazi u susret kao duhovni svet njegovog sopstvenog mišljenja, to čovek prepoznaje kao svet duhovnog opažanja.“

Dve stvari su opažljive u intuitivno doživljenom mišljenju: 1) čisto pojmovni i čisto idejni sadržaji; 2) vlastita sposobnost mišljenja, koja čuva ove sadržaje. Kroz sistematsko posmatranje mišljenja nastaje *kritičko ili razjašnjeno znanje* o obe ove sfere opažanja u mišljenju. Rudolf Štajner ukazuje na to, da je opažanje delatnosti u intuitivno doživljenom mišljenju srođno izvanmisaonim duhovnim opažanjima.

Zaključni opis doživljaja: *Ja razlikujem razjašnjeno znanje o obe ove sfere opažanja u mišljenju još jednom od konkretnih duhovnih opažanja, koja mogu da učinim u opsegu intuitivno doživljenog mišljenja. Ova nadčulna opažanja moram uvek iznova novo aktuelno i individualno da postignem. Obuhvatiti ih opisujući u rečima, je veoma teško, jer se radi o finim doživljajima koji beže. Uprkos tome usudiću se da pokušam: Ja meditiram jednu misao. Pri tome intenziviram snagu mog mišljenja. Pokušavam, da usporim sadržajni tok te misli i da se istovremeno sasvim predam ovom procesu mišljenja. Posle nekog vremena dolazi do zgušnjavanja i do neke vrste nagle promene u mišljenju, kroz koju moja pažnja dospeva na strani delatnosti mišljenja do novih i dalje diferenciranih doživljaja. Ja će ovde ogledno govoriti o unutrašnjem doživljaju*

strujanja, koji biva prožet od svetlosnih doživljaja (duhovnih munja). Strujanje snage mišljenja me vodi izvan mojih telesnih granica. To je kao kada bi se vrh lobanje silom otvorio (razneo). Ja ulazim u neku energetsku auru, koja okružuje i protkiva čitavo moje telo. To je, kao kada bih sâm sebe postavio ispod strujanja. Mišljenje kao energija struji koncentrisano iz određenih centara: doživljavam kako te struje izlaze iz područja čela i područja srca. Struja, koja izlazi iz područja čela, ima više ciljani karakter strele; struja, koja je povezana sa srcem, više karakter čaše koja se otvara. Obe struje se povezuju, teku jedna u drugu. (Ja još uvek ne mogu tačno da posmatram, kako i gde se povezuju.) Nastupa neko proširivanje, koje me prostorno podiže iz mog fizičkog tela. Imam osećanje, da sam postao stub koji se u sebi kreće. Šta zatim dolazi, moglo bi se ovako iskazati: To kipti i juriša u stubu mog duha. –

Ja sam svestan, da ove rečenice prikazuju puko skicirani protokol duhovnih doživljaja u dubokoj strukturi mišljenja i mojoj vlastitoj finijoj supstancijalnoj organizaciji. Ove rečenice prelaze prag. Prelom između finog i jasnog pojmovnog rada ispred praga i pipajućeg, tražećeg hvatajućeg rad iza praga, je enorman. Ja realizujem, da to ispred praga drugačije izgleda i da ja drugačije vidim, nego što je to slučaj s one strane praga. Pa ipak, ko se usudi na ovaj prelom, tako ja mislim, može stvarno da dospe izvan granica filozofsko-naučnog mišljenja i da uđe u novu sferu opažanja. Ovo dospevanje se ovde dešava sa sredstvima i snagama sâmog filozofsko-naučnog mišljenja. To je to što je vredno pominjanja kod posmatranja mišljenja kao duhovnog začeća.

Svi citati ovog eseja uzeti su iz dela *Filozofija slobode* (1894/1918) od Rudolfa Štajnera.

Beleška o autoru:

Steffen Hartmann, rođen je 1976. u Freiburgu u Breisgau, studirao klavir u Hamburgu. Kao pratnja za pesme posećivao je majstorske kurseve i.dr. kod Elisabeth Schwarzkopf i Dietricha Fischer-Dieskaua. Slobodno delatan kao pijanista i autor. Oženjen sa sopranistkinjom Marret Winger. Istraživački projekti za filozofiju i antropozofiju, saznanje anđela i spiritualnu fiziologiju. 2007. osniva institut ČovekMuzika Hamburg, zajedno sa Matthias Böltsom i drugim kolegama.

Preveo Siniša Nikolić, N. Milošević, septembar 2016.

